

УДК 352.01

В.М. АЛЕКСЄВ

САМООРГАНІЗАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проаналізовано сучасний стан самоорганізаційного потенціалу в Україні. Запропоновано основний принцип життєзабезпечення територіальних громад в Україні та деталізовано його складові.

The current state of the self-organizational potential in Ukraine has been analyzed. It has been proposed the basic principle of life support for the territorial communities in Ukraine as well as analyzed its elements in detail.

Становлення правової системи та демократичного суспільства в Україні викликало складні проблеми, що не мали аналогів у світі. Стрімкий, не прогнозований відхід держави від повного регулювання економіки країни призвів до зuboжіння населення, корупції у владних структурах та зростання злочинності. Спостерігається інертність у ставленні місцевих органів влади до виникаючих проблем на рівні села, селища, міста, проблеми, накопичені роками, заважають розвиткові територіальних громад в Україні. За таких умов виникла необхідність визначитися щодо подальших перспектив взаємовідносин держави та територіальних громад, оскільки лише їх чіткість і конструктивність дозволяють рухатися цивілізованим шляхом напрямом побудови громадянського суспільства [1, с. 303].

Проблемні питання взаємовідносин держави та суспільства, взаємодії органів влади з громадськістю досліджуються провідними українськими науковцями О. Батановим, В. Борденюком, І. Ібрагімовою, В. Кравченком, Ю. Куценко, В. Місюрою, О. Михайличем, М. Недюхою, Н. Нижник, В. Рубцовим, М. Слюсаревським, А. Ткачуком та ін. Водночас, якщо питанням демократизації суспільства в наукових роботах приділяється достатньо уваги, то можливостям створення організаційних структур управління, через які вдалося б забезпечити належні умови для дієвого контролю з боку громадськості за виконанням законодавчо визначених повноважень органами державного управління, місцевого самоврядування в частині забезпечення відповідними послугами населення, досліджено недостатньо. На нашу думку, ця проблематика потребує глибокого та серйозного вивчення, насамперед питань, пов'язаних з реформуванням взаємовідносин держави і суспільства та стану самоорганізаційного потенціалу в Україні.

Метою статті є визначення ролі самоорганізації в життєзабезпеченні територіальних громад в Україні.

Українська суспільна практика має глибоко вкорінені традиції громадянської самоорганізації. На думку К. Матвієнко, унікальність і полягає в тому, що вони почали формуватися за часів Середньовіччя, коли громада часто виступала цілісним самостійним суспільним суб'єктом. За тих часів громади з виконавчими особами

та представницькими органами були органами самоорганізації населення, що створювалися як на основі парафій-вулиць, так і ремісничих цехів за професійною ознакою. Самобутньою формою самоорганізації середньовічних громад були церковні братства, що утворювалися для оборони від чужоземної релігійної експансії, поширювали свою діяльність на сферу освіти, книгодрукування. Саме завдяки їхній діяльності було створено, зокрема, Києво-Могилянську Академію, Львівську братську школу з друкарнею тощо [7, с. 2].

На нашу думку, самоорганізація – це підсвідоме або сформоване розуміння особою або групою осіб доцільності проведення певних заходів з метою підтримки належного рівня життєзабезпечення відповідної територіальної громади села, селища, міста або адміністративно-територіального утворення. При цьому слід зазначити, що вказані особи здебільшого виступатимуть не тільки ініціаторами, а й фактично основними виконавцями запланованих заходів.

Як відомо, поняття “самоорганізація” прийшло в суспільствознавство з природничих наук. Спочатку воно було запозичене природничими науками з гуманітарної сфери, де існує ціла низка споріднених понять: самовладання, саморегуляція, самоконтроль, самосвідомість, самовизначення, самоактуалізація тощо. Залучення цієї категорії наукового обігу природознавцями, на думку М. Слюсаревського, було зумовлене тим, що у процесі вивчення фізичних явищ з’ясувалося: будь-які відкриті системи у стані нестійкої рівноваги виявляють здатність, подібну до тієї, яку мають людські спільноти, інші живі істоти. Найбільш вражаючий приклад – самоорганізація Всесвіту. І лише згодом поняття “самоорганізація” повернулося до гуманітарної сфери у вигляді постулатів синергетичної парадигми. Але повернулося (і це, як підкреслює М. Слюсаревський, ще один парадокс) змістовно збідненим, стерильно “очищеним” від вольового начала, суб’єктності. Майже повністю втрачені його зв’язки зі спорідненими поняттями, а самоорганізаційні процеси в суспільстві почали тлумачитися як суто спонтанні, мимовільні, незалежні від свідомих зусиль учасників соціального дійства [10].

Можливості самоорганізації, на переконання М. Недюхи та О. Михайлича, пов’язуються, насамперед, з громадівською природою права про місцеве самоврядування, тоді як державницький підхід у зазначеному питанні, на їх думку, обмежує самоорганізаційний потенціал територіальних громад і, відповідно, можливості становлення громадянського суспільства [8, с. 11].

Якою мірою сьогодні можемо говорити про можливість реального втілення суспільства, що самоорганізується? Г. Хакен стверджує, що таке суспільство характеризується, насамперед, успішним та далеко розвинутим роздержавленням [3].

Набуття Україною незалежності та повернення до капіталістичних відносин в економіці та суспільному житті зумовили нові вимоги до функціонування інститутів громадянського суспільства [7, с. 3]. Українська держава перебуває на етапі переходу від моделі представницької демократії, наголошує О. Хмара, до демократії участі. Особливістю останньої є постійне залучення громадян до процесу консультацій та ухвалення владних рішень. Сама концепція “демократія участі” була запропонована відомими зарубіжними політологами К. Пейтманом, К. Макферсоном та Д. Циммерманом на початку 60–70 рр. ХХ ст. Головними факторами для

функціонування демократії участі є наявність правових механізмів консультацій та участі у виробленні рішень, готовність представників влади проводити консультації, а також наявність компетентної організованої громадськості. Однією з основ демократії є участь громадян в управлінні державними справами. Така участь може виявитися в різних формах, наприклад, у висуванні своєї кандидатури на виборах, голосуванні, обговоренні проблем, що хвилюють суспільство, участі у зборах громадян, роботі в недержавних організаціях тощо. Саме участь громадян в управлінні сприяє зміцненню демократичного суспільства та демократизації влади [12, с. 21].

Самоорганізаційний потенціал громадянського суспільства, на думку К. Матвієнка, залежить від рівня демократії в країні. Але, на нашу думку, в цьому питанні велике значення мають також рівень політичної культури та самосвідомості громадян, їх прагнення до участі в різних формах управління державними справами. Відповідно, чим вище рівень демократії, на думку К. Матвієнка, тим більше ймовірність захисту прав і свобод громадян і забезпечення їх суспільними благами. Але сьогодні виклик громадянському суспільству в Україні кидають некомпетентний, корумпований депутатсько-чиновницький корпус і підприємці. Нерозривний тандем влада-бізнес, на переконання К. Матвієнка, є найбільшою небезпекою для сучасного Українського суспільства. Найпоширенішим типом злочинів є корупція та здирицтво, насамперед, у закладах освіти, охорони здоров'я, правоохоронній системі та судочинства [7, с. 3].

З початку 2008 р. співробітники МВС України викрили 485 зазначених злочинів у сфері освіти. В основному злочинці займалися хабарництвом або розкраданням майна. Найбільшу кількість “викладачів-хабарників” було затримано правоохоронними органами у Луганській (59), Донецькій (57), Одеській (51), Дніпропетровській (33) та Полтавській (27) областях [11]. Правоохоронні органи вживають заходів щодо протидії корупції, створюючи пертинентні міжвідомчі групи.

Так, при управлінні СБУ в Дніпропетровській області було створено таку групу у складі представників прокуратури, МВС України та податківців. За матеріалами зазначеної групи було порушено дев'ять кримінальних справ, пов'язаних з хабарництвом: сім – щодо працівників правоохоронних органів; дві – державних службовців. У прокуратуру Дніпропетровської області передано матеріали на 21 особу, яким інкримінується зловживання владою та вчинення посадових підлогів.

Водночас, соціопитування показали, що боротися з корупцією готові лише громадяни від 30 до 40 років. Більшість громадян виправдує хабарництво, вважаючи це неминучим злом. Для багатьох з них це вже стало нормою життя, – зазначає С. Заяць, – начальник Дніпропетровського обласного департаменту Всеукраїнської громадської організації “Національний комітет по боротьбі з корупцією”. Як повідомив начальник одного з підрозділів головного відділу “К” УСБУ в Дніпропетровській області А. Сова, переважно до правоохоронних органів звертаються особи, яким нікуди дітися і в кого ситуація “досягла критичної точки”. Про здирицтво повідомляють здебільшого анонімно тому, що бояться корумпованих чиновників. Однак такі звернення не мають юридичних наслідків, адже за анонімними дзвінками факти корупції не розслідуються.

Загалом ситуація складна та має тенденції до погіршення через великі масштаби хабарництва, – констатує начальник головного відділу “К” УСБУ в Дніпропетровській області С. Пікалов, – і вважає, що наявний підхід до боротьби з корупцією малоефективний, водночас недостатньо заходів вживається щодо попередженню корупції [9].

Свою думку з цього приводу журналісти та представники громадських організацій висловили на засіданні “круглого столу”, що відбувся в Тернопільській області, де представники регіональної оперативної групи з питань протидії корупції поінформували про результати своєї роботи. Починаючи з травня 2008 р., за матеріалами правоохоронних органів у Тернопільській області порушено сім кримінальних справ (за матеріалами УСБУ – 3, УБОЗу – 2, ДПА – 2). Учасники “круглого столу” зійшлися на тому, що сьогодні найбільш проблемними за кількістю кримінальних справ є земельні відносини та використання бюджетних коштів, з чим пов’язана більшість корупційних діянь з боку посадових осіб місцевого самоврядування та державних службовців.

Засоби масової інформації та громадські активісти продовжують викривальну і просвітницьку роботу, однак потужним фільтром, що стоїть на заваді поінформованості громадськості, є зневіра до владних структур, що панує в суспільстві. Коаліція громадських організацій “Своє!” ухвалила низку меморандумів, у тому числі про антикорупційний вибір. У всеукраїнському масштабі втілюється розрахований на два роки проект “Сприяння активній участі громадян у протидії корупції в Україні” – “Гідна Україна”, метою якого є підтримка незалежного громадського моніторингу і захист громадських інтересів у пріоритетних сферах боротьби з корупцією [5].

Громадські спільноти та окремі громадяни намагаються протидіяти цьому ганебному явищу, гуртуючись у різноманітні громадські організації, вдаючись до акцій протесту та оприлюднюючи факти корупції у засобах масової інформації [7, с. 3]. Українським незалежним центром політичних досліджень і Центром політико-правових реформ у рамках проекту “Сприяння створенню та лобюванню прийняття ефективних правових механізмів забезпечення доступу до публічної інформації” проводилося фокусне інтернет-опитування, в якому взяли участь 57 представників громадських організацій і медіа. На запитання: які органи влади найчастіше порушували Ваше право на доступ до інформації? відповіді респондентів розподілилися таким чином: 57,9 % вважають, що найчастіше право на доступ до інформації порушують органи місцевого самоврядування; 54,4 % – обласні та районні державні адміністрації; найменше нарікань на органи центральної влади – Верховну Раду України (3,5 %), Президента України (8,8 %), Кабінет Міністрів України (10,5 %); центральні органи виконавчої влади (21,1 %). Найчастіше органи влади відмовляються надавати інформацію про рішення щодо виділення земельних ділянок (45,6 % випадків), про стан виконання бюджету та державних програм (35,1 %), про рішення щодо відчуження комунальної та державної власності (35,1 %) [6, с. 15-16].

На думку М. Слюсаревського, сучасний стан самоорганізаційного потенціалу населення ставить під сумнів намагання західних демократій форсувати побудову в Україні розвинутого громадянського суспільства, що відповідало б європейським

стандартам. Особливо небезпечним у цьому контексті, на його думку, видається те, що гасла побудови громадянського суспільства почали протиставлятися ідеології державотворення, яка ще не встигла вкоренитись у масовій свідомості. Таке протиставлення, вважає М. Слюсаревський, є хибним навіть із суто теоретичного погляду, оскільки без держави не може бути ні громадянського суспільства, ні самого громадянина. Крім того, на його думку, сумнівно, що становлення громадянського суспільства може відбутися одразу в найбільш зрілих, політичних формах. Зарубіжний досвід підказує інше. Наприклад, є ґрунтовні дослідження, які засвідчують, що в сьогodenній Італії муніципальне самоврядування досягло високого рівня розвитку в тих місцевостях, де понад сто років тому почали активно діяти самодіяльні хоріві гуртки і футбольні клуби. Натомість там, де їх не було, існували певні проблеми з самоорганізацією [10].

Підтримує цю думку і Я. Дем'яненко, наголошуючи, що музичні фестивалі є важливим елементом розвитку самоорганізації суспільства та територіальних громад, які дають можливість організувати спілкування багатьох людей. Наприклад, при проведенні еко-фестивалю “Трипільське коло. Вода” пропонувалося поспілкуватися на тему екології та дбайливого ставлення до води, засуджувалося зловживання алкогольними напоями та проводилася пропаганда ідеї здорового способу життя.

Музичні фестивалі виконують функцію реклами і просування бачення розвитку території або громад. Наприклад, фестиваль “Великдень у Космачі”, що проводиться в Івано-Франківській області, пропагує українські народні традиції та народні промисли.

Водночас музичні фестивалі також виконують функцію патріотичного виховання молоді. Так, фестиваль у м. Гуляйполе Запорізької області, на якому молодь у доволі оригінальній формі ознайомила з історією країни, було присвячено патріотичній тематиці [4, с. 28]. Якщо б зазначену вище тематику було покладено в основу виступів посадових осіб місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на зборах громадян, або навіть заходах подібного плану, то цілком ймовірно ефект був би мінімальним.

Офіційні заходи, за підсумками яких у більшості випадків не приймається конкретних рішень, викликають все менше зацікавленості у жителів населених пунктів. Однією з основних причин можна назвати формальний підхід деяких посадових осіб до чисельних проблем місцевого та регіонального рівня та їх низький професійний рівень при розв'язанні повсякденних справ. Може видаватися, що, застосувавши відповідні заходи, можна було б позбутися вказаних проблем, наприклад через реорганізацію структур управління. Однак слід зауважити, що формальний підхід до реорганізації структур державного управління, а також заміна керівників певного рівня на інших, без усвідомлення останніми мотивації виникнення причин та дієвих засобів подолання негативних процесів у сфері управління, ситуацію на місцях принципово не змінить.

Реально оцінюючи самоорганізаційний потенціал українського суспільства, слід погодитися з висловленими вище думками науковців, практиків, співробітників правоохоронних органів та представників громадських організацій про те, що він недостатній, саме тому час від часу на місцевому та регіональному рівнях виникають певні проблеми.

На нашу думку, на нинішньому етапі розвитку держави і суспільства пріоритетне значення мають партнерські взаємовідносини населення з органами державної влади.

Акцентуючи увагу на визначенні напрямів подальшого розвитку держави та суспільства, слід зауважити, що інститути місцевої влади, які не мають достатньої підтримки у населення, взаємодіючи з громадянами, жителями населених пунктів, на принципах централізованих взаємовідносин замість партнерських, нездатні ефективно розв'язувати проблемні питання на місцях. За відсутності партнерських взаємовідносин між владними структурами та жителями територіальних громад час від часу виникають певні конфлікти з доволі різних питань, переважна більшість з яких стосується життєзабезпечення населених пунктів. Таким чином, відсутність одного з елементів системи державного управління, завдяки якому мав би відбуватися розвиток територіальних громад, фактично стає деструктивним чинником [2, с. 72].

Здатність до самоорганізації є однією з важливих складових політичної культури суспільства.

Досягти належного рівня самоорганізації видається можливим, передусім, завдяки дотриманню основного принципу життєзабезпечення територіальних громад: збереження – стабільність – рівновага – розвиток, деталізувавши його складові таким чином:

- збереження майна, що перебуває у власності територіальних громад, відповідних сіл, селищ, міст та їх спільної власності;
- стабільність на ринку послуг, що надаються жителям відповідних територіальних громад;
- рівновага у взаємовідносинах держави та суспільства (в особі територіальних громад);
- розвиток суспільства на засадах саморегулювання.

Література:

1. *Алексєєв В.М.* Громадівські ради на захисті інтересів територіальних громад // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2007. – № 2 (32). – С. 303–309.

2. *Алексєєв В.М.* Удосконалення форм взаємодії держави та територіальних громад в Україні // Матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф. “Громадянське суспільство в Україні: проблеми формування та перспективи розвитку”, 23-24 травня 2008 р. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – С. 72–74.

3. Будущее России в зеркале синергетики / Под ред. Г.Г. Малинецкого – М.: КомКнига, 2006. – 272 с.

4. *Дем'яненко Я.* Музичні фестивалі – носії свободи, творчості, патріотизму // Громадянське суспільство. – 2008. – № 3 (5). – С. 27–29.

5. Корупція є вже всюди, навіть у душах... // Свобода. – 2008. – № 62 (2272). – 1 серпня.

6. *Лаціба М.* Держава не забезпечує громадянам доступ до публічної інформації // Громадянське суспільство. – 2008. – № 3 (5). – С. 14–20.

7. *Матвієнко К.* Громадянське суспільство в Україні має добре вкорінені традиції // Громадянське суспільство. – 2008. – № 3 (5). – С. 2-3.

8. Недюха М.П., Михайлич О.В. Соціальна самоорганізація як засіб розвитку місцевого самоврядування в Україні // Віче. – 2007. – № 14 (203). – С. 7 – 11.

9. Рожденный братъ – не братъ не может? // Левый берег. – 2008. – № 15. – 1 – 7 августа.

10. Слюсаревський М. Усе залежить від самої України // День. – 2004. – № 132. – 29 липня.

11. Тяжело в учении // 15 минут. – 2008. – № 131 (508). – 5 августа.

12. Хмара О. Громадська експертиза як додатковий ресурс демократичної влади // Громадянське суспільство. – 2008. – № 3 (5). – С. 21 – 26.

Надійшла до редколегії 12.09.2008 р.